

РОМАН СОЛОВІЙ

ХРИСТИЯНСТВО перед викликом ПОСТМОДЕРНІЗМУ: ДОСВІД ВИНИКАЮЧОЇ ЦЕРКВИ

Богословіє №19, 2016 // © Р. СОЛОВІЙ, 2016

242

Презентація книги «Феномен Виникаючої церкви»

(Відкритий Православний університет Святої Софії-Премудрості, Київ, 25 січня 2016 р.)

ВСТУП

Криза традиційних релігійних систем на зламі модерну-постмодерну залишила західні суспільства без об'єднуючого духовного порядку. Культура плюралізму зумовила співіснування різноманітних світоглядних установок та релігійних традицій. Постмодернізм, який можна означити як характерну для сучасного світу культурну атмосферу відмови від принципів універсалізму, раціональності і тотального панування, на яких протягом століть базувалася християнська культура, зумовив відторгнення заснованих нею інститутів, одночасно стимулюючи і пошук нових форм вираження християнської релігійності та способів її обґрунтування.

У вітчизняному богословському співтоваристві мають місце різноманітні оцінки перспектив взаємодії християнства і постмодернізму, однак домінантною все ж залишається позиція, котра розглядає постмодернізм як ворожу до християнства руйнівну світоглядно-ідеологічну парадигму, яка, постулюючи хаотичність світу і скасовуючи відмінності між добром і злом, гріховним і праведним, торує шлях до подальшого духовного розкладання людства. До найбільш поширених «загроз» з боку постмодернізму для християнського світобачення традиційно відносять епістемологічний релятивізм, нігілістичне ставлення до етичних проблем, заперечення догматичних та ієрархічних авторитетів, розмивання конфесійних кордонів, богословський еkleктизм, проголошення «смерті Бога».

У той же час у сучасному західному християнському мисленні вже тривалий час існує конкурентна позиція, згідно з якою прийняття християнством постмодерного повороту розк-

риває перед ним можливість «наступної реформації», тобто відродження християнства як передової, а не реакційної сили у сучасному світі. Таким чином, зростає впевненість, що постмодернізм може бути використаний церквою для оновлення християнського богослов'я, пророче нагадуючи про його витоків атрибути, дещо втрачені завдяки тривалому впливу ідей Просвітництва і модернізму.

КРИТИКА ОНТОТЕОЛОГІЇ

Звертаючись до витоків метафізики, Гайдегер наголошує, що, пропонуючи мислити Буття як таке, Аристотель вважав за необхідне мислити це Буття у зв'язку з буттям Вищої Істоти. Таким чином, онтологія стала теологією, або онтотеологією. Коли Вища Істота стає ключем до всього буття, філософія зациклюється на сутностях і забуває Буття – наголошував Гайдегер. Онтотеологія дозволяє Богу бути присутнім у дискурсі тільки заради свого амбіційного проекту зробити все буття доступним людському пізнанню. Ставши корисним для філософії, Бог онтотеології в релігійному аспекті став абсолютно даремним. Тому варто дослухатися до заклику Гайдегера до богослов'я облишити думати про Бога, як про причинову енергію, яка створює і підтримує Всесвіт, і повернутися до Бога, перед яким можна молитися, у священному трепеті схилити коліна, співати та танцювати. Це не відмова від теїстичного дискурсу, а заперечення метафізичної традиції, яка редукує Бога до рівня засобу пояснення реальності, цілковито приступної людському розумінню. Тож подолання онтотеології допомагає протистояти спокусливій думці, що концептуально ми можемо розпоряджатися Богом. Критика Гайдегером онтотеології є не заперечен-

ням ідеї всемогутнього, всезнаючого й милостивого Бога, а запрошенням богослов'я повернутися до своєї сутності шляхом протиставлення Бога філософів Богові живої віри. Прагнення зберегти таємницю Бога і пам'ятати про обмеження людського пізнання є невід'ємним атрибутом християнського богослов'я. У цьому сенсі, християнське богослов'я є «постмодерним» ще від своїх витоків.

НЕДОВІРА ДО МЕТАНАРРАТИВІВ

Франсуа Ліотар визначив постмодернізм як еру «недовіри до метанарративів». Перш за все, він мав на увазі філософію історії, велику розповідь, у рамки якої ми поміщаємо менші історії спільнот та окремих людей. Чи може християнство розглядатися як метанарратив? У певному сенсі так, адже воно пропонує цілісне бачення історії від творіння і падіння, через життя смерть і воскресіння Христа до воскресіння і життя вічного. У той же час, необхідно пам'ятати, що метанарратив — це «дискурс другого порядку», покликаний легітимізувати певне трактування реальності. Тому до числа метанарративів Ліотар відносить, до прикладу, розповіді про створення багатства (Адам Сміт) і емансипацію (Карл Маркс), які легітимізують, відповідно, капіталізм і пролетарську революцію. Ключовою рисою модерністських метанарративів є їх тотальність — вони прагнуть гомогенізувати людство: в науці — усунути концептуальні відмінності, в соціальній сфері — знищити соціальні відмінності. У цьому сенсі, християнство не є метанарративом. Крім цього, християнство не покликане легітимізувати якийсь існуючий соціальний порядок або наукову картину, його вістка — перш за все, керигма, а не

апологія. Воно легітимізує тільки царство Боже, делегітимізуючи при цьому всі концептуальні і соціальні утворення, які не втілюють у собі цінності Царства. Християнство не було ціллю критики Ліотара, однак це не означає, що ця критика християнства не стосується. Ліотар нагадує нам про небезпеку надто захопитися самовиправданням за допомогою претензій на володіння абсолютною істиною, захищаючи себе таким чином від критики.

ПЕРСПЕКТИВІЗМ

Критики постмодернізму часто вважають його ворожим для християнства, звертаючи уваги на властивий йому релятивізм. На їх думку, постмодернізм небезпечний для християнського богослов'я, бо він усуває відмінність між істиною та помилкою, небезпечний для християнської моралі, бо він усуває відмінність між правильним і помилковим. Справді, постмодерністські філософи можуть розглядатися як послідовники перспективізму (згадаємо, перспективізм Ніцше, герменевтичне коло Гайдеггера, деконструкцію Дерріди, генеалогічний аналіз знання як влади Фуко). Хоча ці концепції різняться за своїми деталями, вони поділяють одну фундаментальну позицію — ми не є Богом. Нам недоступний абсолютний, всеохоплюючий погляд на реальність. Ми завжди дивимося на речі з обмеженої точки зору, сформованої лінгвістичною специфікою і соціоісторичною локацією. Чи є перспективізм ідентичним до релятивізму: і так і ні. Якщо ми маємо на увазі рівноцінність різних точок зору, тоді ні. Ні перспективізм, ані постмодернізм не дотримується такої думки. До прикладу, Ніцше не вважає, що християнство є однаково цінним як діонісійське благочестя, про яке про-

повідував Заратустра. Однак перспективізм може розцінюватися як релятивізм у тому сенсі, що наші погляди залежать від позиції, точки зору, яку ми займаємо. Абсолютне знання істини і моралі доступне тільки Богу, людське знання завжди обмежене нашою скінченністю і нашою гріховністю. Цей підхід нагадує нам біблійні застереження про, що люди «правду гамують неправдою» (Рим. 1:18).

Таким чином, аргументи постмодерністських філософів насправді не стільки заперечують існування Бога, скільки доводять, що людські істоти не володіють авторитетом божественності. Об'єктивне знання реальності, так би мовити, «очима Бога» є для нас неможливим. Оскільки ми є обмеженими та скінченними, а Бог — абсолютний і нескінченний, то богослов'я нездатне досягнути такого рівня знання Бога, яким Він сам володіє про себе, знання, позбавленого двозначності, неясності або таємниці. Богословські твердження — це в найкращому разі спроба роздивитися Бога крізь «дзеркало» або «тьмяне скло» (1 Кор. 13:12). Бог відкриває нам себе з урахуванням нашого обмеженого стану, залишаючись при цьому поза межами нашої системи вимірів.

СТРАТЕГІЇ ВИКОРИСТАННЯ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Таким чином, можемо говорити про доцільність або допустимість використання постмодерністської філософії в богослов'ї, зокрема у методологічно-інструментальному значенні. За такого підходу, проголошені постмодернізмом епістемологічні обмеження не обов'язково стають предметно-змістовими, вони не стосуються реального стану справ, світу, яким його знає Бог, а також не виключають мож-

ливості сповідання традиційних християнських догматів, віри в Бога як у вічного, всемогутнього і всезнаючого творця. Зокрема, подібної стратегії дотримується американський континентальний філософ релігії Мерольд Вестфал. На його думку, використання традиційних метафізичних атрибутів божественності менш відповідає біблійній персоналістській традиції розмови про Бога як про істоту, яка любить, наказує і діє у рамках фізичних, історичних та культурних структур реальності. Він наполягає, що ці якості більш співзвучні з біблійним одкровенням. Таким чином, методологічний постмодернізм Вестфала має апологетичну спрямованість, філософ мислить зсередини християнської віри і спираючись на одкровення. Як християнський філософ, він використовує постмодерністський наголос на обмеженості та контекстуальності знань не на користь атеїстичного чи апофатичного дискурсів, а заради того, щоб ще раз закликати християнське богослов'я до епістемологічного смирення і звільнення теології від абсолютистських претензій фундаменталізму. Вестфал послідовно доводить, що хоча у теології досягнення абсолютної істини, як точної відповідності думки об'єкту пізнання недосяжне, завдяки одкровенню ми все ж достатньо знаємо про Бога, щоб вірити у Нього, молитися до Нього і коритися Йому.

Зауважимо, що тезу Вестфала про те, що ті чи інші методологічні засади постмодернізму можуть виступати у ролі продуктивного інструменту для зміцнення християнської віри та поглибленого розуміння традиційних християнських тем, активно підтримує молодше покоління філософів релігії та теологів. Тут доречно згадати про творчість цілого ряду як західних

авторів (С. Гренц, Дж. Франке, Р. Олсон, К. Рашке, Дж. Сміт, Р. Міченер, Б. Макларен). До прикладу, послідовним захисником доречності прийняття постмодернізму протестантським богослов'ям є К. Рашке. У книзі «Наступна Реформація» він прагне довести, що домінування ідеалів Просвітництва принесло для християнства значно більше шкоди, аніж користі. На його думку, богослов'я Реформації зазнало спотворення через вплив емпіризму та раціоналістичного міркування, які визначали інтелектуальні процеси модерну, що поставив довіру до наукового аналізу вище від Бога і Його одкровення. Всупереч поширеним уявленням постмодернізм є не аморальним або антихристиянським рухом, а «deskriptorом або локатором духу часу», що створює необхідне середовище для звільнення християнської звістки з модерністської пастки сцієнтизму, раціоналізму, гуманізму і скептицизму.

Таким чином, сутність постмодернізму вбачається не у релятивізмі або скептицизмі, як це часто повторюють його поверхневі критики, але у шохвилинній пильній увазі до деталей, в усвідомленні складності і множинності речей, у чутливості до відмінностей. Постмодернізм кидає виклик переконаності про одну всезагальну версію Істини та легкий доступ до неї за допомогою раціональності, а також про існування об'єктивної позиції, яка дає можливість побачити світ в нейтральній формі. Він підкреслює важливість слухання найрізноманітніших думок і точок зору, особливо пригнічених або маргіналізованих, смиренно визнаючи, що ми завжди говоримо зсередини конкретного контексту, а отже доступна нам істина неминуче специфічна і персоніфікована.

У ставленні християнського богослов'я до постмодернізму разом з Вестфалом, ми пропонуємо своєрідний середній шлях між радикальною відмовою і настільки ж некритичним повним прийняттям. На перший план у такому разі виступає спорідненість постмодерністських ідей про обмеженість нашого доступу до істини із фундаментальними християнськими доктринами про створеність і гріховність людини. Постмодернізм нагадує, що не можемо досягти абсолютної істини, і все ж це не означає, що істини немає взагалі або що Бог нею не володіє. Визнання скінченності і обмеженості наших пізнавальних можливостей, усвідомлення власної людськості зрештою приводить до необхідності віри, як радикальної відкритості, і любові до Бога та людини, не вимагаючи відмови від змісту конкретних релігійних традицій. Таким чином, мета методологічного використання постмодерністської філософії – запропонувати життєздатні форми християнської віри і практики для постмодерністського світу. За такого підходу творчість постмодерністських мислителів виступає не спробою знищити віру, а важливим ресурсом для її поглиблення і зміцнення.

ВИНИКАЮЧА ЦЕРКВА

Яким чином постмодернізм кидає виклик євангельському християнству? По-перше, він змушує євангельське богослов'я діяти на епістемічному просторі, висуваючи регіональний, гетерогенний, плюралістичний, локальний підхід до знань, що не залишає місця для метанаративів і опирається традиції універсального, формально-наукового дискурсу. Крім цього постмодерністський світоглядний ландшафт вимагає радикального переосмислення того, як сприймається

ся Євангеліє і як організована церква. Зростає необхідність створення у церкві простору для відкритого діалогу віри з досвідом, а також для творчого, рефлексивного і цілісного християнського мислення. Однак, переважно євангельські церкви все ще замкнені у «модерному» світогляді; вони вважають істину простою, ясною, однозначною і незмінною, і з підозрою ставляться до рефлексивного запитування та духовної неупередженості.

Однією із найбільш відомих спроб використати постмодернізм для відродження християнства є феномен Виникаючої церкви. Цей релігійний рух відмовляється від традиційних форм церковності, виступаючи як децентралізована матриця мереж, що залучає до постійного багаторівневого діалогу цілий ряд партнерів. Виникаюча церква – це не ієрархічна організація з кодифікованим віровченням, а спонтанний рух, який своїми духовно-практичними установками об'єднує надзвичайно різноманітні особистості, церкви й цілі групи церков. Саме урахування постмодерністської ситуації в культурі і філософії зумовлює ключові риси руху. Зокрема усвідомлення частковості і фрагментарності знань про реальність породжує толерантність, екуменічність і відкритість до міжрелігійного діалогу. Для доктринальних пошуків руху властива відмова від фіксованих формул, прихильність до богословського плюралізму. Для літургійних практик руху притаманне намагання відродити християнські богослужбові традиції та творчо втілити їх у постмодерному контексті, використовуючи засоби мистецтва і сучасні технології. Виникаюча церква дотримується мінімалістського і децентралізованого підходу до організаційних структур, надаючи

перевагу мережевим, а не ієрархічним формам церковної організації. З цієї причини, рух свідомо гальмує процес інституціоналізації, залишаючись вільним об'єднанням християн, які прагнуть без догматичних обмежень вести мову про християнську віру, місію та практику у сьогоденному світі.

Виникаюча церква відмовляється від створення герметичної богословської системи, вважаючи, що «Велика традиція» пропонує різні шляхи для того, щоб розповісти істину про Боже спокутування у Христі, та не допускаючи думки, що будь-яка окрема богословська система сприймає її абсолютно правильно. У руслі постмодернізму богослов'я для ідеологів руху залишиться розмовою про істину, якою є Бог у Христі через Духа, і про Божу історію спокутної роботи в церкві. Тому жодне систематичне богослов'я не може претендувати на те, щоб бути завершеним. Імплікацією такого підходу до питання істини в богослов'ї стало заперечення ексклюзивізму. Найбільш радикальні богослови руху приймають постмодерністську критику метарозповідей, наголошуючи на, що для послідовників Христа має значення лише ортопраксія, а не питання релігійної приналежності.

За своєю природою Виникаюча церква є перш за все еклезіологічним експериментом, спробою розробити нову доктрину церкви. Її прикметні акценти можна зауважити в новому підході до поклоніння (наголос на творчості й емпіризмі), в увазі до ортопраксії (прагнення відновити єдність богослов'я і практики); у закликати знайти новий шлях формування богослов'я, яке має бути контекстуальним, корелюватися з культурою, шукати відповіді на актуальні виклики сього-

дення, перебувати в діалозі з іншими світовими релігіями. Для церкви властиве намагання дистанціюватися від ієрархічних, централізованих структур задля збереження неформальності, експериментальності та динамічності. Виникаючу церкву можна означити як «когерентний релігійний феномен», особливе «дискурсивне середовище» з сукупністю певних устремлінь, які забезпечують спільність усіх учасників руху, хоча на практиці їх втілення залишається неоднорідним.

Нові форми християнської віри і практики мають на меті компенсувати недоліки традиційного євангельського протестантизму та відшукати автентичне християнство. Наголос церкви на важливості досвіду Бога покликаний врівноважити властиву для модерністського протестантизму увагу до раціонально-доктринальних аспектів віри, спроби реактивації літургічних практик католицизму та православ'я, в тому числі чернецтва, покликані відродити значення мультисенсорності у богослужінні, а заклик розвивати автентичні стосунки свідчить про невдоволення театралізованим підходом американських мега-церков. У пошуку втраченого

змісту справжнього християнства послідовники Виникаючої церкви намагаються звільнитися від авторитарних конфесійних структур, засилля догматизму, успадкованих парадигм мислення та соціального конформізму.

Зародження Виникаючої церкви викликало напружені дискусії у науковому та, особливо, богословському середовищі. Гострота полеміки обумовлена актуальністю та широтою кола питань, піднятих теоретиками та практиками Виникаючої церкви. Сучасники на власному досвіді можуть переконатися, що впродовж останніх десятиліть світ зазнав драматичних змін. Часто існуючі церкви виявляються нездатними ефективно свідчити про християнську віру, їм не вистачає достатньої сміливості та гнучкості, щоб трансформувати свої інститути і практики таким чином, аби вступити в діалог з суспільством у новій культурній ситуації. «Місіонерська зустріч» церкви і сучасної культури може відбутися тільки тоді, коли християни усвідомлять, як саме змінився світ навколо них. Лише за цієї умови вони зможуть приступити до розробки таких форм християнської віри і практики, які зможуть вижити і навіть процвітати в майбутньому.

